

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi
Institutt for bygg, anlegg og transport

Stilarter i arkitekturen

Bygningsvern

Førsteamanuensis II Max Ingar Mørk

Oktober 2012

*...thi dessverre være Architecter til alle Tider de største
Barbarer imod deres Forfædres frembringelser...*
Maleren og kunstprofessoren J. C. Dahl

INNHold

INNLEDNING	2
BYGGEMATERIALER	3
STILARTER I ARKITEKTUREN	4
BYGNINGSVERN	10
DEN FRANSKE REVOLUSJON OG ROMANTIKKENS BLOMSTRING	10
TRE ULIKE VERNEPRINSIPPER	10
BEVARING AV HISTORISKE BYOMRÅDER – TRE BØLGER	12
BYGNINGSVERNET I NORGE	13
VERNEMYNDIGHETER.....	15
LOVER OG VERNEORDNINGER	16
VERNEVERDIER OG UTVELGELSESKRITERIER	19
PRINSIPPER FOR BYGNINGSVERNET I DAG.....	21
LANDSVERNEPLANER	21
WORLD HERITAGE LIST	22
ANVISNINGER FOR REPARASJON OG VEDLIKEHOLD AV ELDRE BYGG	22
UTFORDRINGER	23
KILDER	24

INNLEDNING

“Så viktig som det kan være å bevare et hus, like viktig er det hvordan vi bevarer det. ... Dersom restaureringen ikke gjøres godt nok, kan man like gjerne sløyfe hele bevaringen - da vurdert på rent antikvariske premisser. For det er klart, at gjennom restaurering kan man slå ihjel minnesmerket, man kan forfalske de historiske verdier som er nedfelt i objektet og dermed gjøre bevaring til rasing.”

Hans Jacob Hansteen

Kunnskap om eldre byggeskikker og konstruksjoner, håndverksteknikker, stilarter og lovgivning er viktige hjelpemidler i arbeidet med forvaltning og vedlikehold av den eldre bygningsmassen. Slike kunnskaper gir ofte nøkkelen til hva som bør eller kan gjøres med en bygning, og hvordan arbeidet skal utføres.

De eldste menneskeskapte byggverk som er bevart noenlunde intakt, er pyramidene i Egypt. Den eldste av dem er farao Zosers gravbygning med tilhørende templer i Sakkara, som ble oppført omkring 2800 år f.Kr. Selve gravbygningen er en steinkoloss – en trappepyramide med grunnflate på 118 x 140 meter. Byggverket ble oppført av Imhotep, som er den første virkelige arkitekten vi kjenner navnet på.

I Norge er det gjort arkeologiske funn av flere tusen år gamle boplasser. Det eldste funnet hvor det har vært mulig å rekonstruere hele hus, er jernaldergården *Ullandhaug* ved Stavanger fra folkevandringstiden, ca. 350-550 e.Kr. Våre eldste bevarte trekonstruksjoner er likevel vikingskipene fra 8-900-tallet. Gravkamrene som var bygd ombord viser eksempler både på laftekonstruksjon og stavverk.

Våre eldste stående bygninger er kirker. Den eldste steinbygningen er *Nidarosdomen* som ble påbegynt i år 1066. Fra 1100-tallet har vi en rekke mer eller mindre bevarte steinkirker. Den eldste intakte trebygningen er *Urnes stavkirke i Sogn* fra ca. 1150. Den er delvis oppført av materialer fra en eldre kirke som antagelig ble bygd omkring 1060.

Våre eldste profane bygg, som *Vindlausloftet* i Vest-Telemark (ca. 1170), *Raulandstova* fra Uvdal (andre halvdel av 1200-tallet) og *Staveloftet* fra Ål (1324-25) viser at både lafteteknikk og stavteknikk var godt kjent og ble brukt på ulike måter i høymiddelalderen.

Farao Zosers pyramide, ca. 2800 f.Kr.

Urnes stavkirke, ca. 1150 e.Kr.

Byggematerialer

Arkitekturen er helt bundet til de muligheter byggematerialene kan by på. Fram til moderne tid var det ikke stort å velge mellom, det dreide seg i hovedsak om *stein, tre og leire*.

Valg av byggemateriale var et spørsmål både om hva som var nærmest for hånden, hvilket formål byggverket skulle tjene, lokal byggeskikk, utviklet byggeteknikk og materialenes egenskaper (bestandighet, varmeisolasjon etc.).

Omkring år 1900 hadde håndverkerne ca. 50 ulike byggevarer å velge mellom. I 1990 var tallet steget til 60 000.

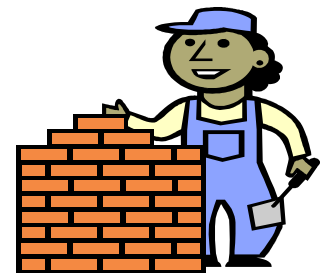
Stein

Stein som bygningsmateriale fantes i ulike sorter, noen til fin, andre til grovere bearbeidelse. Stein var et varig materiale, men tungt å bearbeide og tungt å håndtere.

Leire, teglstein, kalk og sement

Leire kunne brukes i naturlig, soltørket tilstand, eller brennes til hard teglstein. Leire ble brukt både som hovedbestanddel og som fyllings- og fugemateriale. Sistnevnte kunne delvis erstattes med kalk og sand. Romerne fant også fram til den naturlige sement, basert på vulkansk aske (fra Pozzolan ved Vesuv) som ble knust, og som herdet ved tilsetning av vann. Foruten å være binde- og fugemateriale egnet den seg godt til å støpe med, og kunne utnyttes til dristige konstruksjoner.

Tre

Tre har helt andre egenskaper. Det er seigt, kan brukes både i grove og helt spinkle dimensjoner og er lett å bearbeide. Det har dessuten gode varmeisolerende egenskaper.

Metall

Metallene gjorde seg tidlig gjeldende som beslag og forsterkninger, og som takteking på representative byggverk. Først i nyere tid ble metall tatt i bruk som selvstendig konstruktivt element.

Glass

Glasset er byggeindustriens første kunstprodukt, og ble først tatt i bruk i egyptiske og romerske vinduer. Siden ble kunsten glemt, for så å bli tatt opp igjen i middelalderen.

Siv og rør

Siv og rør spilte en rolle i den primitive byggeskikk i varme land. Fortsatt kan man se sivgras brukt som takteking bl.a. i Danmark.

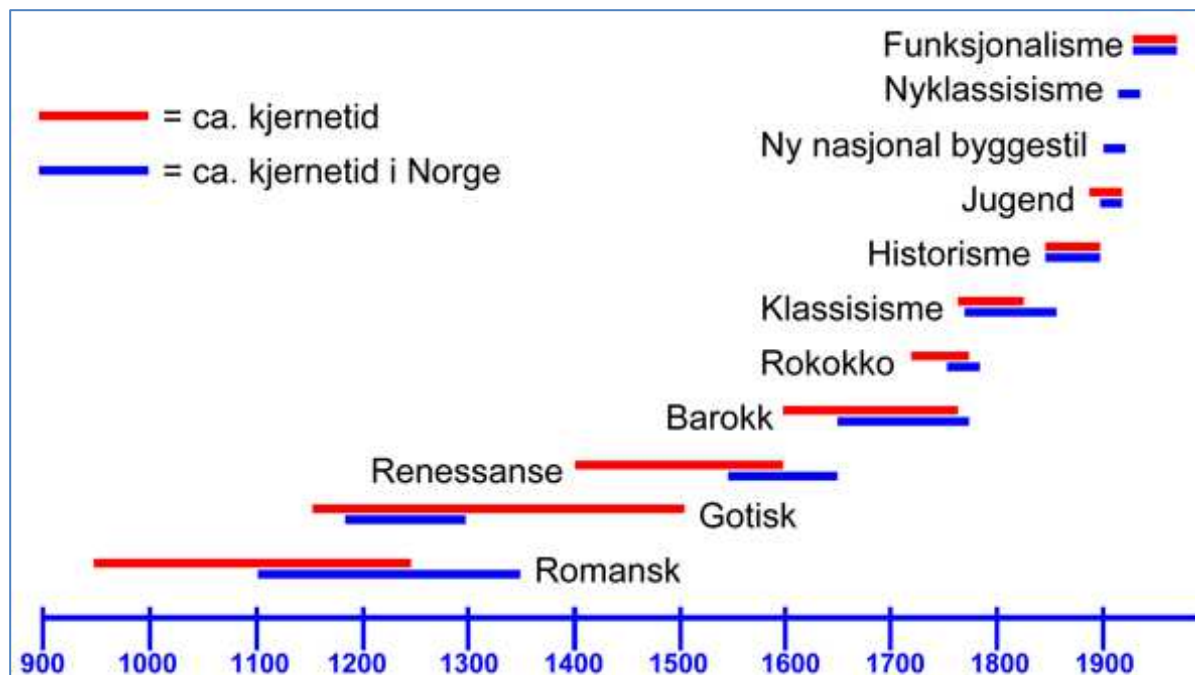
STILARTER I ARKITEKTUREN

Definisjoner:

- Stilepøke** En bestemt tids formspråk. Nedfelt i arkitektur, billedkunst, klesmøter, bruksgjenstander og møbler. Stilen forteller gjerne noe om tidens sosiale, kulturelle og politiske forhold.
- Stilart** Stilarter i arkitekturen er nedfelt i byggverk ved at arkitekten bruker formelementer fra et felles, internasjonalt estetisk formspråk i en periode.
- Byggeskikk** Med byggeskikk mener vi den lokale, folkelige byggetradisjon slik den kommer til uttrykk gjennom materialbruk, tekniske løsninger, former og plantyper som er utviklet gjennom generasjoner. Ordet byggeskikk brukes også som uttrykk for det som faktisk bygges, dvs. fellestrekk ved bygninger fra samme tid og sted.

De stilbærende elementer preger hele byggverket, fra grunnplan og sammensetning av volumer til romform og detaljer f.eks. i dører, vinduer, beslag o.l. I bygningsforvaltningen er oppmerksomheten først og fremst rettet mot hovedtrekk i eksteriøret.

Flere av stilartene oppsto i Sør-Europa (Italia, Frankrike), og kunne bruke lang tid på å bre seg så langt nord som til Norge. Derfor ser vi i perioder både overlappende stilarter og glidende overganger, samtidig som stilartene underveis kunne gjennomgå forandringer og tilpasninger til lokale byggeskikker og materialer. Stilartene nedfelte seg først og fremst i de representative byggene (kirker, offentlige bygg, herskaps hus), men kunne også reflekteres i mer folkelig lokal byggetradisjon. Figuren nedenfor gir en grov oversikt over de ulike stilartene i arkitekturen fra ca. 950 til 1940.

Figur: Tidsakse med utbredelsen av de ulike stilartene i arkitekturen fra ca. 950 til 1940.

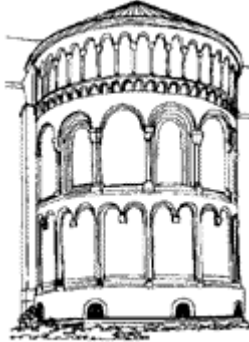
Rød linje angir kjernetid i Europa, blå linje kjernetid i Norge.

Kilde: SINTEF Byggforsk

Stilarter fra middelalderen (1100 - 1350)**Romansk stil**

Europa: 950-1250

Norge: 1100-1350

Vokste fram i mellom- og sør-Europa fra 900-tallet, og ble særlig brukt i kirkebygg og klosteranlegg.

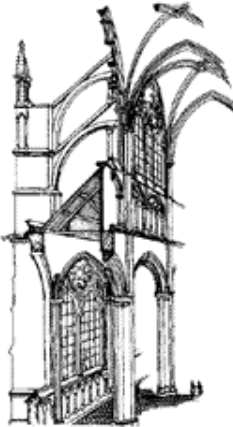
Karakteristiske trekk. Tykke, massive murer i kvaderstein (hogd stein) eller tegl. Runde buer i dører og vinduer, gjerne avtrappet innover i muren. Fasadene dekorert med rundbuefriser, border og søyler. Byggverket sammensatt av flere klart atskilte geometriske volumer ("byggeklosser"), f.eks. sylindriske, manglekantede eller terningformede tårn med kjegle eller pyramide på toppen.

Norske eksempler. Nidarosdomen, Mariakirken i Bergen, Stavanger domkirke, Gamle Aker kirke o.fl.

Gotikk

Europa: 1150-1500

Norge: 1180-1300

Hadde sitt utspring i områdene rundt Paris på 1150-tallet.

Karateristiske trekk. Spissbuer, strebebuer, strebepilarer og ribbehvelv (krysshvelv). Muliggjør langstrakte, slanke og luftige konstruksjoner.

Norske eksempler. Korpartiene i Nidarosdomen, Mariakirken i Bergen og Stavanger domkirke, Håkonshallen i Bergen, Utstein kloster. Gotiske stilelementer som stor høyde og spisse buer gjenfinnes dessuten i stavkirkene.

"Klassiske" stilarter (1550 – 1850)**Renessanse**

Europa: 1400-1600

Norge: 1550-1650

Ordet renessanse utledet av *rinascenere* = å gjenføde.

En gjennomgripende kulturell fornyelse med utspring i Firenze ca. 1420. En bevisst gjenopptakelse av antikk litteratur, billedkunst og arkitektur. (Den greske og romerske antikken: 500 f.Kr.-500 e.Kr.).

Karateristiske trekk. Klassiske søyleordener, tempelgavler og -fronter. Rette overliggere (arkitrav). Runde romanske buer, hvelv og kupler. Gjennomførte matematiske proporsjoner og streng symmetri. I Nord-Europa bratte tak, høye "hollandske" skjermgavler og beslagornamentikk. I England kalt Tudorstil.

I Norge faller renessansen sammen med Christian IVs regjeringstid (1588-1648), og innvarsler den nye tid etter reformasjonen i 1537.

Norske eksempler. Bergenhus festning med Rosenkrantzårnet, deler av Akershus festning, enkeltbygg fra Kristiania (t.v.) og Kristiansand.

Barokk

Europa: 1600-1770

Norge: 1650-1780

Ordet utledet av portugisisk *barokko* = uregelmessig formet perle. Vokste først fram i Italia, og ble brukt på alle typer bygg. Et høydepunkt i Europa er slottet i Versailles (bygd 1626-1680).

Karakteristiske trekk. Store, svulstige former. Ut- og innbuktninger i fasadene gir arkitekturen et teatralisk, dramatisk og rastløst preg. Bevisste kontraster mellom lys og skygge. Ovale former i vinduer, gavler osv. Enkelt delene er bygd sammen til et pompøst og massivt hele. Stor vekt på symmetri. Kraftige dør- og vindusomramninger. I Norge finner vi høyreiste valmtak. Barokken påvirket og inspirerte innredningskunsten, treskjæring og rose-maling.

Norske eksempler. Austråtborgen (1679-89), Rosendal baroni (1663-65), Bygdøy kongsgård (1733), bygårder i Oslo, Trondheim m.fl. Kongsberg kirke (1740-61), Røros kirke (1781), Nykirken i Bergen (1768).

Rokokko

Europa: 1720-1770

Norge: 1760-1790...

Oppsto i Frankrike under Ludvig XV. Fikk særlig gjennomslag i alle former for dekor i interiør og møbelkunst. En "forfinet" videreføring av barokken: Mer oppløst, asymmetrisk og mindre pompøs.

Norske eksempler. Stiftsgården i Trondheim (1774-78), Lyststedet Damsgård ved Bergen (1780) (over t.v.).

Klassisisme

Europa: 1770-1830

Norge: 1770-1850

Gjenoppgagelsen av Pompeii og av greske templer i Sør-Italia omkring 1750 førte til en ny sterk interesse for klassiske forbilder fra gresk og romersk antikk.

I Norge fikk klassisismen stor innflytelse. Gode tider i siste halvdel av 1700-tallet ga stor byggeaktivitet, bl.a. av rikmannshus, gods og herregårder i klassiserende stil.

Louis seize

Europa: 1770-1810

Norge: 1770-1810

Louis seize er først og fremst en dekorstil - en overgangsstil med både rokokkoelementer og trekk fra empirens enklere formspråk. Særkjennes av inngangsdører og portaler med klassiske søyler som bærer en trekantet eller buet gavler, eller et rett overstykk. Vinduer ble bekronet med klassiske gavler eller tannsnittprofil. Typiske dekorelementer er tannsnitt, eggstav, sløyfer og blomsterranker.

Empire

Europa: 1810-1830

Norge: 1810-1850

Empirestilen (av *empereur* = keiser (Napoleon)) tar i bruk klassiske forbilder for å henspille på tidligere kulturell og politisk storhetstid. Det viktigste forbildet er gresk tempelarkitektur i rendyrket enkel form.

Norge fikk nå sine første utdannede arkitekter, og i den nye, selvstendige nasjonen fikk empiren gjennomslag både i representative offentlige bygg (Slottet og Universitetet i Oslo) og institusjoner (Oslo Børs), i kirker (Mandal, Stor-Elvdal), herregårder (Ulefos, Fossum, Jarlsberg) og herskapelige gods (Strømsbo gård ved Arendal, over t.v.).

En rik trearkitektur utviklet seg i småbyene på Sørlandet ("sørlandsempire"), med rektangulær "palassform", hel- eller halvvalmede tak og harmoniske fasader med symmetrisk plasserte vinduer (rådhuset i Arendal, t.v.).

Norsk historisme (1850 – 1910)

<p>Norsk historisme 1850-1910</p>	<p>"Historismen" er en samlebetegnelse for en usedvanlig rik periode i norsk arkitektur fra midten av 1800-tallet. Den har sin parallell bl.a. i Tyskland og England, der norske arkitekter ble utdannet. Historismen griper tilbake til tidligere stilarter, men arkitektene velger nå stilart mer ut fra hvilken funksjon bygningen skal ha. Samfunnsutviklingen baner samtidig vei for nye typer bygninger: Jernbanestasjoner, turisthoteller, restauranter og industrianlegg.</p> <p>De store byene er i sterk vekst, og særlig Kristiania opplever en byggeboom for leiegårder i perioden 1880-1900.</p>
<p>Sveitserstil 1850-1900</p> 	<p>Sveitserstilen har bakgrunn i europeisk villaarkitektur - en romantisk oppfatning av vakkert utskårne hus i et sveitsisk alpelandskap. I Norge er sveitserstilen trearkitektur.</p> <p><i>Karakteristiske trekk.</i> Store takutstikk og rikt utformede gavler, ofte med hengegavl. I Norge ble den store, toetasjes verandaen midt på langsiden etter hvert et karakteristisk kjennetegn. Høy grunnmur, store takhøyder og høye krysspostvinduer. Rik og detaljert utsmykning med utskjæringer i tre (snekker glede). Ofte 1½ etasje med høy knevegg i overetasjen.</p> <p>I Norge brukt i villaer, jernbanestasjoner, hoteller og sanatorier.</p>
<p>Dragestil 1890-1910</p>	<p>En særnorsk "norrøn" variant av sveitserstilen, med trekk fra norske stabbur og loft og elementer fra vikingtida og stavkirkene. Skulle framheve nasjonal selvstendighet omkring århundreskiftet. Brukt på enkelte villaer, kirker og turistanlegg (eks. Frognerseieren restaurant).</p>
<p>Nyromansk stil 1850-1900</p> 	<p>Har utspring i tysk romansk kirkearkitektur. Karakteristiske trekk er romanske rundbueformer i vinduer, border og søylerader, og i noen tilfeller trappeformet gavl.</p> <p>Hovedverket i Norge er Stortinget. Ellers brukt i byenes nyttearkitektur: Brannstasjoner (brannvakta og rådhuset i Drammen, t.v.), jernbanestasjoner og basarer (Bergen og Oslo). Dessuten en rekke industribygg i tegl, bl.a. langs Akerselva i Oslo. Seinere nedslag fins også, f.eks. i midtpartiet på NTHs hovedbygg.</p>
<p>Nygotisk stil 1850-1900</p>	<p>Bygger på elementer fra gotikken: Spissbuede vinduer og bueganger, slanke søyler og stor romhøyde.</p> <p>I Norge særlig knyttet til kirker; mest framtreddende i interiøret. Ellers brukt i skoler, jernbanestasjoner og villaer. Gotiske tre- og firepassformer fins i enkelte sveitserhus. Lystsloppet Oskarshall på Bygdøy er bygd i pusset tegl i nygotisk stil (1842-52).</p>
<p>Nyrenessanse 1880-1900</p> 	<p>Har sine forbilder i antikken og renessansen.</p> <p>I Norge nedfelt i monumental arkitektur som Nationalteatret (1899), Vestbanen (1872), Østbanen (1882), og Justisbygningen (1903). Dessuten i de nye bygårdene i Kristiania fra 1880 med fasader i tegl og puss (t.v.).</p>
<p>Nybarokk 1880-1900</p>	<p>Typisk for nybarokken er massive, bastante bygninger i stein. "Norsk granittbarokk" ble brukt i monumentalbygg som Norges Bank (1902) og andre bankbygg.</p>

Stilarter fra nyere tid (1900 – 1970)

Jugend

Europa: 1880-1915

Norge: 1900-1915...

Jugend eller *Art Nouveau* slo en periode sterkt an i noen større sentraleuropeiske byer som Wien og Paris (Metroen), og var en viktig forutsetning for funksjonalismen.

Jugend er først og fremst en dekorstil, og representerer et nytt formspråk i ornamentikk og detaljer. Typisk er bølgende kurver, flettverk av stiliserte dyre- og planteformer, ansiktsmasker o.l. Jugend er en typisk murstil med dekorerte friser og felter. Vanlig er også krysspostvinduer med smårutete felt øverst. Stilen kommer også til uttrykk i smijernsdetaljer (rekkverk m.v.).

Mange jugendbygg fins bl.a. i Oslo (Historisk museum), Bergen (Den Nathionale Scene) og Trondheim (Posthuset). Ålesund er en jugendby av europeisk klasse, gjenoppbygd etter bybrannen i 1904 (t.v.).

Ny nasjonal byggestil

1905-1920...

Denne "nasjonalromantiske" stilretningen var en motreaksjon mot dragestilen. Den var inspirert av selvstendigheten i 1905, og tok opp i seg elementer fra bygdenes tømmerbygninger og panelarkitekturen fra 1700-tallet. Typiske kjennetegn er torvtect saltak, smårutete vinduer, rustikk overflate i tømmerfarge og barokkinspirerte detaljer i vindus- og dørutforming, markert i lys kontrastfarge.

Stasjonsbyggene langs Dovrebanen (t.v.) er typiske uttrykk for denne nye nasjonale byggestilen, som ellers ble brukt i en del villaer.

Nyklassisisme

Norge: 1920-1930

"Tjueårsklassisismen" er kjennetegnet av elementer fra klassisk arkitektur, med vekt på logikk, klarhet, rytme og renhet.

I Norge kommer stilen til uttrykk i en rekke trevillaer fra perioden. Flaggskipet for stilarten er likevel Haugesund rådhus (1932) (t.v.).

Funksjonalisme

Europa: 1930-1970...

Norge: 1930-1970...

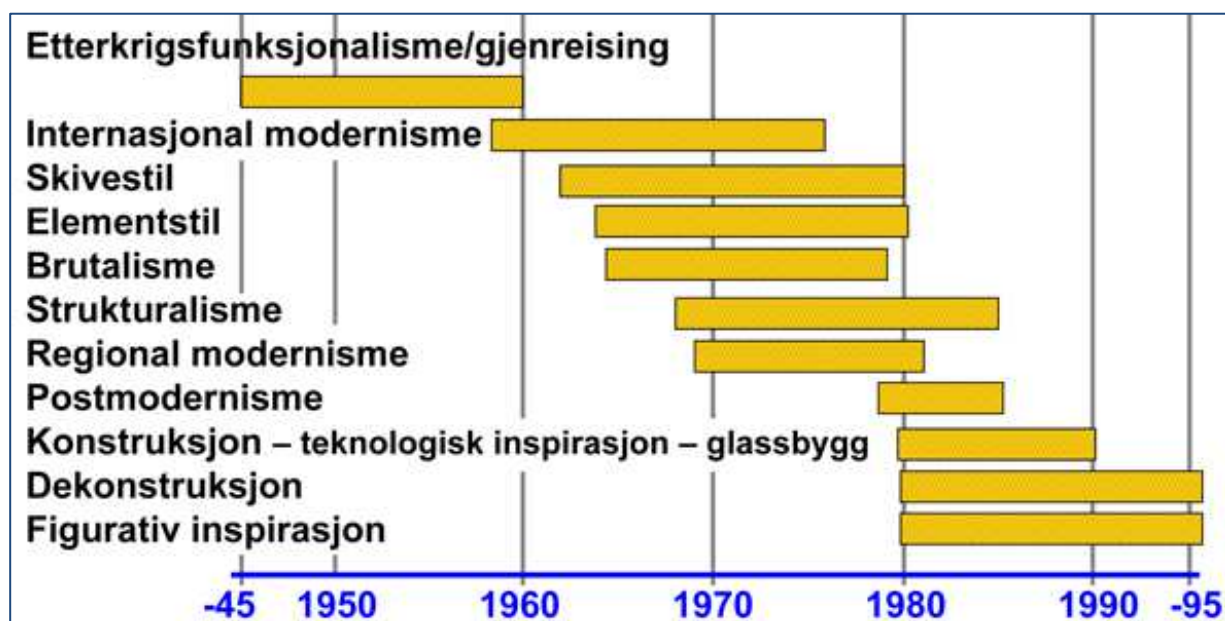
Funksjonalismen skriver seg fra den tyske arkitektskolen Bauhaus Dessau og den franske arkitekten Le Corbusier. Deres filosofi var at man ikke lenger skulle utforme byggene etter formelle stilarter, men la byggets funksjon være bestemmende for utformingen, slik tilfellet var med biler, fly osv. Saklighet, nøkternhet og enkelhet var stikkordene.

Funksjonalismen nedfelte seg i "moderne bygg" som kinoer, fabrikker (Vemork), restauranter (Ekeberg) og flyplasser (Sola, Kjevik, Fornebu), og dessuten i villaer og bygårder (Kalmarhuset i Bergen (1939) t.v.). Typiske elementer er kubiske former, flate tak, store vindusflater og utstikkende balkonger.

Poenget var å utnytte mulighetene i det nye materialet armeret betong, men mange "funkisvillaer" ble også bygd i tre.

Under gjenoppbyggingen av landet etter krigen fikk arkitekturen et mer "amerikansk" uttrykk, med økt målestokk og mer dominerende - men fortsatt nøkterne - anlegg. Denne retningen ble også kalt *modernisme*.

Stilistiske tyngdepunkter etter 1945

Figur: Oversikt over stilistiske tyngdepunkter og tidsspenn etter 1945.

Kilde: SINTEF Byggforsk

Perioden etter 1945 har vært preget av store samfunnsendringer. Etter 2. verdenskrig var det stor mangel på både bolig- og yrkesbygg, etter at depresjoner og kriger hadde preget nesten hele første halvdel av 1900-tallet. Materialknappheten etter krigen og behovet for å gjenreise landet raskt, tvang fram en nøktern byggestil (modernisme). Dette gikk delvis ut over kvaliteten, ikke minst på 1960- og 70-tallet, da byggebransjen omstilte seg til mer effektive og industrialiserte byggemetoder. Frigivelse av kredittene først på 1980-tallet førte til byggeboom og overflod ("jappetid") med et mangfold av uttrykksformer, inntil tilbakeslaget kom omkring 1990. Etter den tid har byggeaktiviteten fortsatt vært høy, men man har fått et fastere grep om materialbruk, utforming og samspill med omgivelsene (post-modernisme).

BYGNINGSVERN

Den franske revolusjon og romantikkens blomstring

Vernetanken i Europa oppsto i kjølvannet av den franske revolusjon i 1789. Etter revolusjonen var både adelens eiendommer og kirkens gods konfiskert av den franske stat. Revolusjonære grupper, godt støttet av rasende folkemengder, gikk imidlertid løs på de gamle bygningene og minnesmerkene fra det aristokratiske og undertrykkende samfunnet og påførte dem store skader.

Allerede i 1790 kom Konventet (den revolusjonære regjeringen) med det første forsvar for bygningsarven ("monumentene"), og i 1793 uttalte det høytidelig at: *Det har aldri vært meningen å ødelegge minnesmerker fra kunstens, historiens og vitenskapens verden.*

Det første systematiske antikvariske arbeid stammer fra perioden 1792-95 da den franske regjeringen gjennomførte en registrering av statens eiendommer over hele landet. Selv om det hadde foregått både vedlikehold, bevaring og til dels restaurering av eldre bygninger tidligere, ble oppgaven nå løftet opp på et nasjonalt plan.

Interessen for fortidsminnevern oppsto omtrent samtidig ved begynnelsen av 1800-tallet i flere land i Europa, men bakgrunnen var forskjellig. Revolusjonen var en avgjørende faktor i Frankrike, romantikken i Tyskland, og i England lå det både en romantisk og en religiøs bevegelse bak. Utover på 1800-tallet spredte vernetanken seg til stadig flere land i Europa.

Tre ulike verneprinsipper

Gjennom hele bygningsvernets vel 200-årige historie har det vært diskutert *hva* man skal verne, *hvordan* det skal vernes, og *hvorfor* det skal vernes. I løpet av 1800-tallet utviklet det seg i hovedsak tre ulike vernefilosofier som på mange måter har stått imot hverandre og som stikkordsmessig kan kalles tilbakeføringsprinsippet, konserveringsprinsippet og det historiske ekvivalensprinsipp.

Tilbakeføringsprinsippet

Tilbakeføringsprinsippet eller *enhetsstilprinsippet* forsøker å gjenskape en bygning i en tidligere "fullstendig" tilstand. Kopiering brukes der hvor autentiske deler ikke finnes eller ikke kan brukes videre.

Dette prinsippet om stilrestaurering - *l'unité de style* - er uløselig knyttet til den franske arkitekten Eugène-Emanuel Viollet-le-Duc (1814-79). I 1844 var han med på å vinne konkurransen om restaurering av middelalderkatedralen Notre Dame i Paris. Han definerte sitt restaureringsbegrep slik: "Å restaurere en bygning er ikke det samme som å vedlikeholde den, reparere den eller gjøre den om, men å gjenskape den i en fullstendig tilstand som aldri kan ha eksistert i et gitt øyeblikk." Han så for seg at restaureringsarkitektens oppgave var å leve seg inn i middelalderbyggmesterens intensjoner, og skape den helhet som denne hadde sett for seg, men kanskje aldri hadde kunnet gjennomføre.. Han var likevel ikke ukritisk, og uttalte at "det beste er dog å konservere, og den beste måten å konservere en bygning på er å bruke den."

Konserveringsprinsippet

Konserveringsprinsippet tar sikte på å bevare de bestående deler av en bygning i størst mulig grad, eventuelt bare med mindre reparasjoner og konserverende vedlikehold. Autentisitet (ekthet/opprinnelighet) er viktigere enn estetikk og funksjonalitet. I sin mest ekstreme form er det tale om "ruinvern".

Konserveringsprinsippet utviklet seg i England. I perioden 1840-1873 ble ikke mindre enn 7144 kirker restaurert (dvs. omtrent halvparten av alle middelalderkirkene i England), og flere tusen nye kirker ble bygd. Det fantes imidlertid ingen felles direktiver for restaureringsarbeidet, og ordet "restaurering" ble mer eller mindre brukt i betydningen "reparasjon". Som en reaksjon på dette utga filosofen John Ruskin (1819-1900) i 1849 en bok der han proklamerte: "*The greatest glory of a building is not its stones, nor its gold. Its glory is in its age.*". Han så på arkitekturen som historiens hjørnestein, og et kildemateriale som ikke måtte endres, enn si forfalskes. De 4-500 år gamle middelalderkirkene representerte for ham en religiøs arv som måtte bringes videre til neste generasjon. Han så på dem som en gave fra Gud som bare var gitt menneskene til forvaltning, på samme måte som jorden selv. "*Vi har ingen rett til å røre dem,*" sa han. "*De er ikke våre.*" Bare hvis de hellige handlinger krevde det, var han villig til å godta restaurering eller endring. Han hadde dessuten en dyp respekt for fortidens håndverk, som han mente ikke kunne erstattes med mer moderne imitasjoner.

På sine reiser i Italia og Frankrike hadde Ruskin sett mange restaureringsprosjekter, blant annet Viollet-le-Ducs nyrestaurerte vestfront på Notre-Dame. Hans konklusjon var klar: "*Restoration, so called, is the worst manner of destruction. ... Do not let us talk then of restoration. The thing is a Lie from beginning to end.*" Og han tilføyde: "*Take proper care of your monuments, and you will not need to restore them.*"

Det fortelles at Ruskins etterfølger William Morris kom til Trondheim en julidag i 1896 for å se på restaureringen av Nidarosdomen. I et brev hjem kommenterte han opplevelsen slik: "*I saw Trondhjem – big church, terribly restored, but well worth seeing...*"

Det historiske ekvivalensprinsipp

Det historiske ekvivalensprinsipp sier at alle perioders tilføyelser til en bygning må ses på som like verdifulle og at bygningen slik framstår som en "historieforteller". Å restaurere en bygning tilbake til sin opprinnelige tilstand vil dermed være å forfalske historien. Man ønsker derfor å gjøre minst mulig endringer fra eksisterende tilstand.

Denne tesen om verdien av å bevare det autentiske materialet i et byggverk, ble i stor grad retningsgivende for de lover og erklæringer som kom på 1900-tallet.

Filosofien stammer fra den italienske arkitekten og kunsthistorikeren Camillo Boito (1836-1914). Historikere mener at Boitos synspunkter ble utformet gjennom en heftig polemikk med Viollet-le-Duc.

Boitos ideer dannet utgangspunkt for en resolusjon som ble vedtatt på en kongress for arkitekter og ingeniører i Roma i 1883. Der het det bl.a. at "de arkitektoniske monumentene bør, når det viser seg ubestridelig nødvendig at man må gjøre noe med dem, heller *forsterkes* enn *repareres*, heller *repareres* enn *restaureres*, og underkastes nøyaktige undersøkelser for å unngå tilbygg og renoveringer."

Tilhengere av alle verneprinsippene er enige om at den beste måten å bevare en bygning på, er å bruke den. Men det har vært ulike syn på om man skulle legge romsligere prinsipper til grunn for et "levende" bygg som er i normal bruk enn for "døde" museumsbygg.

For et "levende" bygg må forholdet mellom bruks- og verneinteressene utredes og vurderes nøye. Et spesielt aspekt er at brukskravene stadig endrer seg, slik professor Staale Sinding-Larsen påpeker i boka *Arkitekturteori og bygningsanalyse*:

"Forøvrig kan vi notere at bygningsvern alltid vil romme et paradoks selv om en tar med de funksjonelle aspekter. For det er en bygnings "natur" å endre seg med bruk; de fleste bygninger og bebygde områder gjennomgår en kontinuerlig endrings- og utviklingsprosess som avspeiler samfunnsendringer. Vi gjør vold på denne natur hvis vi prøver å stanse utviklingen på et spesielt valgt historisk stadium."

Bevaring av historiske byområder – tre bølger

Ideen om å bevare hele byområder på grunn av deres historiske verdi, er relativt ny i Europa. Bevaringstanken tok til å nedfelle seg i Europeisk lovgivning i løpet av 1800-tallet, men var da mest rettet mot enkeltbygninger. I løpet av 1900-tallet ble lovgivningen mer omfattende og kunne også innbefatte større, bebygde områder. Særlig etter andre verdenskrig fikk bevaringstanken fotfeste, mye som en følge av at viktige historiske byområder i Europa var truet av en rask og moderne anlagt gjenoppbygging etter de store krigsødeleggelsene.

Tiesdell et al. (Tiesdell, Oc & Heath) beskriver utviklingen i form av tre bølger. Den første bølgen kjennetegnes av *restaurering* av monumentale byggverk, ofte av religiøs eller nasjonal betydning. Her er det viktig å skille mellom restaurering og konservering (eller bevaring). Ved restaurering ønsker man å eliminere alle endringer og føre bygningen tilbake til sin opprinnelige tilstand som et museumsobjekt. Konservering handler i prinsippet om mye av det samme, men åpner for å bevare enkelte av de endringer og tilpasninger som har vært nødvendige for å ivareta bygningens bruksverdier.

Den andre bølgen er kjennetegnet av *konservering* av større områder. Erkjennelsen av at det ikke var nok å bevare enkeltbygninger isolert fra sine omgivelser, førte til at mer alminnelige historiske bygninger også kom inn under konserveringslovene. Denne andre bølgen kom til uttrykk i Europa gjennom en rekke konserveringslover på slutten av 1960- og begynnelsen av 1970-tallet. Dette førte til at mange historiske bydeler ble gjenstand for konservering. Disse bydelene var imidlertid ofte preget av stagnasjon og forfall, og det strenge verneregimet ble et hinder for en funksjonell utvikling.

Problemene med å bevare store områder med mer vanlig bebyggelse som museumsområder, førte til en tredje bevaringsbølge, preget av *revitalisering* av de historiske byområdene gjennom en styrt utvikling. *Fornyelse* var et nøkkelord i denne prosessen, i betydningen oppgradering og utvikling av bygningsmassen for videre eller fornyet bruk. Denne bølgen kombinerer konservering med fornyelse og revitalisering.

Steven Tiesdell oppsummerer situasjonen med følgende spissformulering:

De første vernestrategiene var sterkt opptatt av fortidsminnenes fortid, de seinere bevarings- og revitaliseringsstrategiene handler om fortidsminnenes framtid.

Bygningsvernet i Norge

1844 Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring stiftet

Maleren J. C. Dahl (1788-1857), som i 1824 var blitt professor ved Kunstakademiet i Dresden, kom i 1830-åra aktivt med i arbeidet til Fortidsvernforeningen i Sachsen. Han ble klar over at de norske stavkirkene representerte et særnorsk høydepunkt i europeisk trearkitektur fra middelalderen, og fikk i 1837 utgitt et stort plansjeverk med tegninger og beskrivelser av de kirkene som fortsatt eksisterte.

På Dahls initiativ ble "Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring" stiftet i 1844, med bevaring av de gjenstående stavkirkene som hovedoppgave. Foreningen hadde mange fremtredende medlemmer, og under ledelse av sin driftige formann, juristen og arkeologen N. Nicolaysen (1817-1911), kunne foreningen raskt innkassere mange viktige seire som f.eks. bevaringen av Borgund stavkirke i Lærdal. Fra 1860 bevilget Stortinget et årlig tilskudd som gjorde at Nicolaysen kunne ansettes som antikvar. Han satt bl.a. som formann for tilsynskomiteen for restaureringen av Nidarosdomen helt til 1903.

1869-1969 Nidarosdomens restaurering

Nidarosdomen var det første faste fortidsminne i Norge som staten viste interesse for. Dette skyldtes ikke først og fremst kirkens interessante middelalderarkitektur, men at Grunnloven i 1814 hadde gjort den til kroningskirke. Arkitekten H. E. Schirmer fikk i 1842 i oppdrag å undersøke kirken og lage en restaureringsplan. Det var delte meninger om hva som burde gjøres: Stortinget ønsket en tradisjonell (og billig) reparasjon, kretsen rundt J. C. Dahl og N. Nicolaisen ønsket konservering, mens Schirmer ville gjenskape middelalderkatedralen. Schirmers syn seiret, og i 1869 kom restaureringen i gang. Gjenreisningen skulle bli det sentrale læreobjekt for det antikvariske miljø i Norge gjennom de neste 100 år. Etter hvert som arbeidet skred fram, kom det opp stadig nye spørsmål og problemer som skapte opphetede diskusjoner blant landets antikvarer og arkitekter. Da restaureringen ble offisielt avsluttet i 1969, kunne man ikke bare følge kirkens historiske utviklingen gjennom middelalderen, men også utviklingen av verneideologier, tekniske rammebetingelser og praktiske vurderinger som hadde skjedd gjennom hele restaureringsperioden.

1905 Fortidslevningsloven

Fortidsminneforeningen så snart at oppgavene krevde sterkere offentlig innsats, og arbeidet aktivt både for å få vedtatt en egen lov om vern av fortidsminner, og for å få etablert et statlig kontor som kunne følge opp sakene med større myndighet. I 1905 kom "Fortidslevningsloven" som ga vern til gjenstander og bygninger fra oldtida og middelalderen.

1912 Riksantikvarembetet opprettet

Riksantikvarens kontor ble vedtatt opprettet i 1912, og etablert i 1913 som et inspektorat under Kirke- og undervisningsdepartementet.

1920 Bygningsfredningsloven

"Lov um bygningsfreding" ble vedtatt i 1920. En egen antikvarisk bygningsnemnd fikk da hjemmel til å frede bygninger som var mer enn 100 år med kunstnerisk eller historisk verdi.

1964 Venezia-charteret

Ved en konferanse i Athen i 1930 ble det tatt endelig oppgjør med stilrestaureringsprinsippet. Noen enighet om hvilke nye prinsipper som skulle gjelde klarte man imidlertid ikke å oppnå

før *Venezia-charteret* ble vedtatt i 1964. Retningslinjene som ble vedtatt der har fortsatt stor gyldighet for vernearbeidet i Norge. Her ble det bl.a. fastslått at:

- Vern og restaurering involverer alle slags tekniske og vitenskapelige fagdisipliner.
- Kontinuerlig vedlikehold og vanlig bruk er den beste måten å bevare en bygning på.
- Bevaring er det primære - restaurering må bare gjennomføres i spesielle tilfeller.
- Verdifulle elementer fra alle tidsaldre bør respekteres og bevares.
- Verneobjektet og omgivelsene må vurderes sammen.
- Objekter må ikke flyttes fra sitt sted, med mindre det er siste utveg for å bevare dem.

Stavkirkene er et godt eksempel på hvordan holdninger og idealer har endret seg hos vernemyndighetene. Ved de første restaureringene på midten av 1800-tallet var det tilbakeføringsprinsippet som gjaldt, og det var ensidig rettet mot middelalderen. I restaureringene etter krigen har man fulgt kontinuitetsprinsippet (det historiske ekvivalensprinsipp) og tatt vare på verdifulle elementer fra flere tidsepoker, side om side.

1975 Det internasjonale arkitekturvernåret

Det Europeiske Arkitekturvernåret i 1975 førte til en økt forståelse for kulturminnevern i en rekke land og bidro til å stimulere interessen for å ta bedre vare på bygningsarven også i Norge. Tre hovedbudskap fra dette året var:

- (1) en utvidelse av antallet typer bygninger som burde være objekter for vern,
- (2) en større vektlegging av å bevare samlede miljøer og
- (3) en integrering av kulturminnevernet i arealplanleggingen.

1978 Kulturminneloven

I 1978 ble Fortidsminneloven (tidl. Fortidslevningsloven) og Bygningsfredningsloven erstattet av en ny, samordnet lov om kulturminner; Kulturminneloven. Det er denne loven som fortsatt gjelder, men med enkelte revisjoner, sist i år 2009. I år 2000 kom det inn viktige bestemmelser om at alle stående bygninger fra perioden 1537-1649 er automatisk fredet og at kommunale bygningsmyndigheter har meldeplikt til antikvariske myndigheter for tiltak på bygg eldre enn 1850.

1990- Nye tider og nye trender

I 1990 ble Riksantikvarens kontor gjort om til et direktorat under Miljøverndepartementet – *Direktoratet for kulturminneforvaltning* – med særlig ansvaret for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført.

I de seinere år har Riksantikvaren arbeidet mer planmessig innenfor enkelte sektorer, og bl.a. utarbeidet nasjonale verneplaner for statlige bygninger som prestegårder, forsvarets bygninger, fyrstasjoner og jernbanestasjoner. Nye prioriterte områder er vern av eldre industrianlegg og vern av det 20. århundres arkitektur. Man ønsker å få andre sektorer til å ta mer selvstendig ansvar for sine kulturminner, og å styrke den regionale og kommunale kulturminneforvaltningen.

Målet for Riksantikvarens virksomhet i dag er "*å sikre kulturminner og kulturmiljøer som viktige kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdier for dagens og morgendagens mennesker*".

Vernemyndigheter

De formelle vernemyndighetene etter kulturminneloven er Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sametinget. Gjennom plan- og bygningsloven har imidlertid også kommunene myndighet og ansvar innen fagområdet bygningsvern. I tillegg må enkelte andre myndigheter ta kulturhistoriske eller antikvariske hensyn gjennom sin saksbehandling etter særlover (naturvernloven, vassdragsloven, vegloven, brannvernloven, kirkeloven).

Miljøverndepartementet

Miljøverndepartementet er øverste forvaltningsmyndighet for kulturminnevernet. En egen avdeling for kulturminner og kulturmiljø ivaretar dette ansvarsområdet.

Riksantikvaren

Riksantikvaren har direktoratansvar for samtlige felt innen kulturminnevernet. Direktoratet er Miljøverndepartementets faglige rådgiver og saksforbereder. Riksantikvaren fatter fredningsvedtak etter kulturminneloven og har direkte forvaltningsansvar for

- Bygninger som er automatisk fredet (bygd før 1650),
- Middelalderske kirkesteder og ruiner (før 1537),
- Fredete, vernede og listeførte kirker
- Fredete bygg og anlegg i statlig eie.

Fylkeskommunen

Kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen (fylkeskonservatoren/byantikvaren i Oslo) har ansvar for å registrere nyere tids kulturminner samt for arealplanlegging på fylkesnivå.

Fylkeskommunen er rådgiver for kommunene og for folk som ønsker veiledning.

Fylkeskommunen har ellers ansvar for saker som gjelder

- Automatisk fredete kulturminner (eldre enn 1537).
- Fredete bygg og anlegg som eies av private, kommune eller fylkeskommune.
- Gi uttalelse i byggesaker som gjelder bygninger oppført før 1850, samt for andre verneverdige bygg og anlegg.
- Innsigelsesmyndighet til kommunale arealplaner.
- Rett til å påklage kommunale vedtak.
- Forberede fredningssaker.
- Skjøtsel av automatisk fredete kulturminner

Kommunen

Kommunen har ansvar for regulering av hensynssoner til bevaring og for å ivareta plan- og bygningslovens krav om å ta vare på verneverdige bygninger og bygningsmiljøer. Kommunen har plikt til å rådføre seg med fylkeskommunen i saker som kan berøre kulturminner.

Store byer som Oslo, Bergen, Stavanger, Trondheim og Tromsø har egne **byantikvarer** som registrerer og klassifiserer kulturminner, og er kommunale rådgivere i antikvariske spørsmål. Fordi Oslo kommune fungerer som fylkeskommune, har byantikvaren i Oslo myndighet og oppgaver lik de øvrige fylkeskommunene, og fører bl.a. "gule lister" over bevaringsverdige bygninger og anlegg.

Landsdelsmuseene

Vedtak om frigiving m.v. av faste fortidsminner fra oldtid og middelalder fattes av de arkeologiske landsdelsmuseene i Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim og Tromsø etter en

nærmere geografisk inndeling. Disse museene har også ansvaret for løse fortidsminner. Ansvaret for skipsfunn m.v. (registrering, undersøkelser, frigiving o.l.) er etter samme geografiske inndeling lagt til sjøfartsmuseene i Oslo, Stavanger og Bergen samt de arkeologiske museene i Trondheim og Tromsø.

Sametinget har ansvar for automatisk fredete samiske kulturminner (eldre enn 100 år).

På **Svalbard** er det sysselmannen som har ansvaret for forvaltningen av kulturminner. Alle spor etter menneskers virksomhet på Svalbard fra før 1946 er automatisk fredet.

Lover og verneordninger

Bevaringsverdige bygninger kan vernes etter *kulturminneloven* eller *plan- og bygningsloven*.

Kulturminneloven tar primært sikte på å verne kulturminner av nasjonal og regional verneverdi. Lovens verneinstrument er *fredning*, som for bygningers vedkommende kan omfatte både eksteriør og interiør.

Plan- og bygningsloven kan brukes til å verne bygninger og bygningsmiljøer av regional og lokal verneverdi. Dette kan enten skje gjennom lovens *planbestemmelser* ved at det reguleres hensynssoner for verneverdig bebyggelse, eller gjennom lovens *byggebestemmelser* ved at vernehensyn knyttet til eksisterende bebyggelse ivaretas i byggesaksbehandlingen.

Vernebegrepene blir ofte brukt litt vilkårlig. I tabellen nedenfor er begrepene *fredet*, *vernet* og *bevaringsverdig* knyttet til hovedprinsippene for vern etter de to lovene.

Grad av vern	Lovhjemmel	Omfatter	Ivaretar
Fredet	Kulturminneloven	Eksteriør og interiør	Nasjonale og regionale verneverdier
Vernet	Plan- og bygn.loven – planbestemmelsene	Primært eksteriør. Kan også omfatte interiør	Regionale og lokale verneverdier
Bevaringsverdig	Plan- og bygn.loven – byggebestemmelsene	Eksteriør	Lokale verneverdier

Kulturminneloven

Kulturminnelovens formål er å verne kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer både som en del av vår kulturarv og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Gjennom vernet kan man også bevare eksempler på eldre håndverk og driftsmåter.

Fredning er det sterkeste juridiske vern en bygning kan ha og er forbeholdt de mest verdifulle av landets bevaringsverdige kulturminner. Fredete bygninger representerer derfor et lite utnitt av det beste innenfor norsk arkitektur og byggeskikk. Hovedprinsippet for vedlikehold av fredete bygninger er at gamle bygningsdeler skal bevares så lenge som mulig og at vedlikeholdet utføres med gamle og velkjente håndverksteknikker. Alle byggverk som er automatisk fredet, skal – med tilhørende sikringszone – være tinglyst som fredet eiendom.

I Norge er det registrert over 375 000 bygninger fra før år 1900. Nærmere 6000 bygninger og enkeltobjekter er fredet i henhold til kulturminneloven (liste finnes på www.miljostatus.no > Kulturminner og kulturlandskap > Bygningsarven). I tillegg kommer anslagsvis 6000 verneverdige bygg som ikke er fredet, men som er underlagt antikvarisk tilsyn, dvs. at antikvariske myndigheter (Riksantikvaren eller fylkeskonservatoren) skal uttale seg før bygningsmyndighetene eller andre myndigheter gjør endelig vedtak.

Undersøkelser har vist at nærmere 1 % av den eldre bygningsmassen forsvinner hvert år. Regjeringens mål er å minimalisere dette, ellers kan nesten alt være borte i løpet av 80 år.

Kulturminneloven inneholder følgende frednings- og vernebestemmelser:

Automatisk fredning

Følgende objekter er automatisk fredet:

- Alle faste kulturminner fra oldtid og middelalder (inntil 1537) (boplasser, hustufter, hus og byggverk, fiske- og fangst-innretninger, vegfar, kultplasser, steinsetninger, gravminner m.v.).
- Løse kulturgjenstander fra oldtid og middelalder (inntil 1537) (våpen, redskaper, bygningsdeler, innbo, inventar, skjeletter, mynter, stein og tre med inskripsjoner og bilder m.v.)
- Alle stående byggverk fra perioden 1537-1649.
- Samiske kulturminner eldre enn 100 år.

For bygninger omfatter fredningen alle konstruksjoner, bygningsdeler og fast inventar, selv om deler av dette er fra nyere tid.

Vernet omfatter også en sikringssone (vanligvis 5 meter) rundt bygget. Utgifter til særlig vedlikehold bæres helt eller delvis av staten.

For fredete bygninger kan vanlig vedlikehold utføres uten nærmere varsel eller godkjenning. Ethvert inngrep i bygget, så som utskifting av bygningsdeler, ombygging, tilbakeføring, tilbygg og påbygg eller overgang til nye materialer og farger, må imidlertid forelegges og godkjennes av vedkommende vernemyndighet.

Fredning ved enkeltvedtak

Riksantikvaren kan ved enkeltvedtak frede byggverk og anlegg eller deler av dem som er av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Vernet omfatter også fast inventar og i særlige tilfeller større løst inventar.

I tillegg til bygninger kan dette gjelde park- og hageanlegg, offentlige minnesmerker og historiske steder.

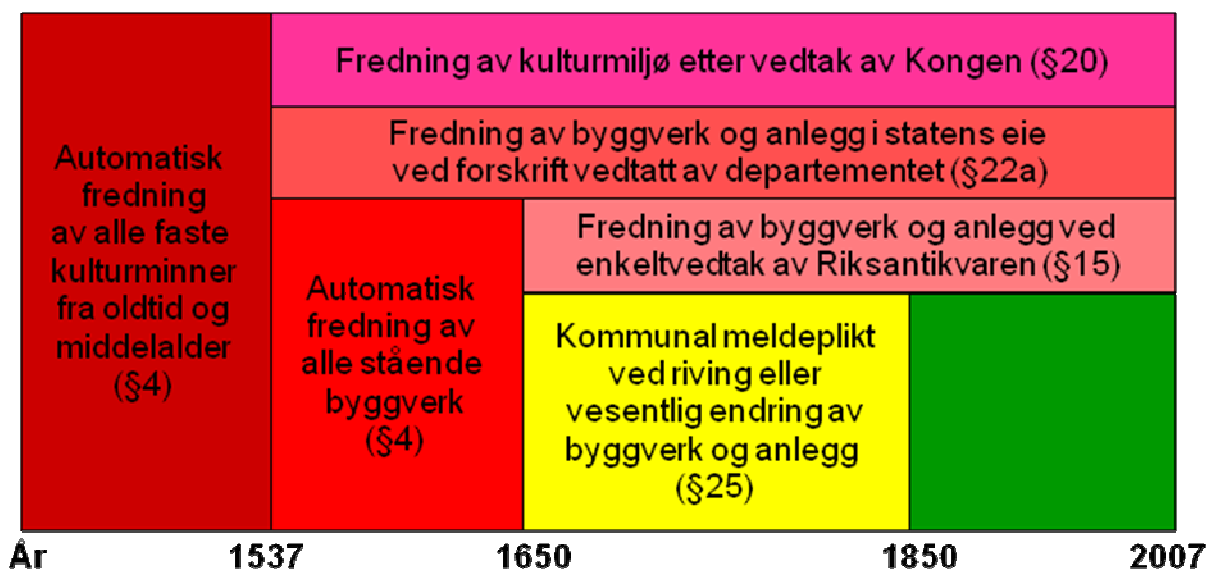
Det kan også fredes en sikringssone rundt kulturminnet, og det kan legges restriksjoner på virksomhet og ferdsel i fredningsområdet.

Eier eller bruker har vedlikeholdsplikt, men kan få tilskudd fra staten.

Verneverdige statlige bygg ble tidligere "administrativt fredet" gjennom en listeføring. I 2006 bestemte regjeringen at det skulle utarbeides sektorvise landsverneplaner som skulle danne grunnlag for fredning av statlige bygninger og anlegg av nasjonal betydning.

Fredning av kulturmiljø	<p>Et kulturmiljø kan fredes av Kongen (i statsråd) for å bevare områdets kulturhistoriske verdi.</p> <p>Det kan legges restriksjoner på virksomhet og ferdsel i fredningsområdet. Skjøtsel av området gjennomføres av vedkommende myndighet.</p>
Andre verneverdige bygninger	<p>For bygg og anlegg som er oppført før 1850 (og som ikke er fredet), er de kommunale bygningsmyndighetene pålagt å sende alle søknader om riving eller vesentlig endring til antikvariske myndigheter for uttalelse (dvs. til Riksantikvaren for kirker, statlige eiendommer og bygg eldre enn 1537, til fylkeskonservatoren ellers).</p> <p>Alle kirker fra perioden 1650-1850 samt et bredt utvalg av nyere kirker, er listeført som verneverdige (rundskriv T-3/2000). For disse skal Riksantikvaren uttale seg om alle endringer – også slike som ikke trenger kommunal godkjenning etter bygningsloven.</p> <p>Til sammen er 60 % av alle kirker fredet eller listeført som verneverdige.</p>

Figuren nedenfor gir en skjematisk fremstilling av verneordningene etter kulturminneloven.

Plan- og bygningsloven

Den nye plan- og bygningsloven har gitt kommunene større muligheter enn før til å ta vare på bevaringsverdig bebyggelse, både gjennom kommunal planlegging og byggesaksbehandling.

I *kommuneplanens arealdel* kan det reguleres inn hensynssoner blant annet for bevaring av kulturmiljøer, med tilhørende retningslinjer og bestemmelser (§ 11-8 pkt. c).

Hensynssonene kan videreføres i *reguleringsplan*, hvor det kan gis utfyllende bestemmelser ”for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør” (§§ 12-6 og 12-7).

Byggesaksbestemmelsene inneholder flere paragrafer som kan brukes til å ivareta vernehensyn knyttet til eksisterende bebyggelse. Disse kan anvendes i forbindelse med kommunens behandling av byggseknader knyttet til de aktuelle byggene.

- Mest sentral er § 31-1, der det heter: ”Ved endring av eksisterende byggverk, oppussing og rehabilitering skal kommunen se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart.”
- En annen viktig bestemmelse er § 29-2, som avløser den tidligere ”skjønnhetsparagrafen”. Der heter det nå at ”ethvert tiltak (...) skal prosjekteres og utføres slik at det etter kommunens skjønn innehar gode visuelle kvaliteter både i seg selv og i forhold til dets funksjon og dets bygde og naturlige omgivelser og plassering.
- En tredje mulighet er § 31-8 som gir kommunestyret anledning til å vedta utbedringsprogram for eiendommer i tettbygd strøk. Dette skal sikre en forsvarlig utvikling av eldre byområder f.eks. når det gjelder bygningsmessige og branntekniske forhold eller sikring av tilfredsstillende strømforsyning, sanitæranlegg mv.

I de fleste kommunene er hele bygningsmassen fra 1537 til 1900 registrert i det såkalte SEFRAK-registeret (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge). Enkelte bykommuner har dessuten egne lister over verneverdig bebyggelse (jfr. gule lister hos byantikvaren). Selv om disse bygningsregistrene ikke gir bygningene formelt vern, kan de gi verdifull informasjon om bygningenes historie og verneverdi f.eks. i forbindelse med en byggesak.

Verneverdier og utvelgelseskriterier

En bygnings verneverdi kan oppfattes som en samlet vurdering av flere forskjellige verdier. De enkelte verdiene kan gi argumenter for bevaring av bygningen, og retningslinjer for hvordan bygningen bør bevares. Generelt bør en verneverdig bygning behandles slik at verdiene beskyttes og forsterkes. Følgende oversikt beskriver de vanligste verneverdiene og hvordan de normalt bør ivaretas.

Utvelgelseskriterier i bygningsvernet

Aldersverdi	Bygningens alder er objektiv, men aldersverdien er subjektiv og ligger i opplevelsen av tidsforløpet. Høy alder er derfor ikke nødvendigvis ensbetydende med høy aldersverdi. Aldersverdi forsterkes gjennom bevaring av originalmaterialet uten å slette sporene av "tidens tann".
Anekdoteverdi	Verdien knytter seg til minnet om bestemte begivenheter eller personer. Slike verdier kan være private (bestemors fødested), eller felles for mange (Theaterkaféen). Anekdoteverdi ivaretas gjennom et jevnt vedlikehold.
Historisk verdi	Gjenstander og bygninger fra fortiden er en viktig kilde til historisk kunnskap og gjør historien mer levende (Nidarosdomen, Eidsvollsbygningen). Historisk verdi ivaretas gjennom konservering.
Bruksverdi	Skal en bygnings bruksverdi opprettholdes, må den ofte endres eller tilpasses nye bruksfunksjoner. En slik tilpasning kan imidlertid medføre konflikter med andre verdier knyttet til bygningen. Bruksverdi opprettholdes gjennom tilpasning til den aktuelle funksjon.
Estetisk verdi	Dette omfatter kunstnerisk og arkitektonisk verdi. Estetiske verdier i en bygning oppleves subjektivt og opprettholdes gjennom en behandling som tar vare på og forsterker disse verdiene.
Identitets- og symbolverdi	<i>Identitetsverdi</i> er bygningens evne til å styrke følelsen av kontinuitet og tilhørighet til et sted eller et sosialt miljø (stadion, puben). <i>Symbolverdi</i> kan oppfattes som egen verdi i bygninger med symbolsk betydning for en abstrakt ide (nasjonalfølelse, ideologi, religion). Verdiene framheves ved at bygningen bevares og behandles slik at mennesker kjenner seg igjen.
Forekomstverdi	Hustyper som har vært og stadig er vanlige, kan være representative både for lokale og landsgyldige skikker. Disse bør bevares i et tilstrekkelig stort antall. For enestående byggverk er det lettere å oppfatte forekomstverdien. Bygninger med forekomstverdi bør sikres et grundig vedlikehold og en behandling som tar vare på det karakteristiske.
Miljøverdi	Miljøverdi betegner enkeltbygningers betydning for omgivelsene eller den samlede verdien av et homogent bygningsmiljø. Miljøverdier forutsetter at enkeltbygninger bevares slik at sammenhengen med miljøet ikke brytes.
Pedagogisk verdi	Pedagogisk verdi er et objekts evne til å forklare noe. Kulturminner har generelt stor pedagogisk verdi, men for å utnytte denne verdien må kulturminnene være tilgjengelige, f. eks. i friluftsmuseer. Pedagogisk verdi utnyttes ved å gjøre primærverdiene tydelige og tilgjengelige.

Prinsipper for bygningsvernet i dag

Kanskje med unntak av de mest primitive bygningsformer, er bygninger til enhver tid blitt vedlikeholdt og reparert. Når det har vært behov for det er bygningene blitt om-, på- eller tilbygget bl.a. som følge av endrede funksjonskrav eller ny bruk.

Prof. Knut Einar Larsen

Intensjonen i arbeidet med å sette i stand og vedlikeholde fredede bygninger har de siste tiåra gått fra restaurering (tilbakeføring) til konservering (bevaring av eksisterende tilstand). Riksantikvaren legger i dag til grunn følgende prinsipper for bygningsvernet:

- Mest mulig av alle deler av bygningen skal tas vare på. Inngrep ved vedlikehold og utbedring må være minimale.
- Det er bedre å holde ved like enn å reparere, og det er bedre å reparere enn å skifte ut.
- Det må brukes tradisjonelle materialer og metoder ved vedlikehold og reparasjon.
- Skjulte konstruksjoner og bygningsdeler er like viktige å ta vare på som synlige.
- Om en må forandre, er det bedre å tilføre noe nytt enn å fjerne opprinnelige eller eldre deler.
- Eldre ombygginger og endringer utgjør en del av bygningens historie, og bør så langt som mulig tas vare på.
- Eventuelle nye elementer og tilføyelser (HC-ramper, tilbygg osv.) skal holde høy kvalitet med hensyn til materialbruk, håndverksmessig utførelse og utforming.

Prinsippene har ingen formell forankring i lov eller forskrifter, men gir nyttige retningslinjer for vedlikehold og større endringer av alle typer eldre bygg.

Landsverneplaner

Utarbeidelse av landsverneplaner (LVP) er et viktig redskap i arbeidet for å sikre kulturminner og kulturmiljøer innenfor en sektors eget området og er en del av sektoransvaret for kulturminnevern. I landsverneplanen skal de enkelte sektors historie skrives og dokumenteres gjennom et utvalg kulturminner og kulturmiljøer. Alle eiendommer skal vurderes i regi av ansvarlig sektormyndighet. Arbeidet retter seg både mot kulturminner og kulturmiljøer i statlig eie, og mot ”halvstatlige” sektorer som teatre, kraftstasjoner, siloer, meierier, flyplasser osv.

Oversikt over landsverneplaner pr. 1.11.2008

Statsbyggs kulturhistoriske eiendommer	LVP for eiendommer i MDs eie
LVP for Abeids- og inkluderingsdepartementet (AID)	LVP for Bioforsk
LVP knyttet til barnevernsinstitusjoner (BLD)	LVP for Statskog
LVP for Toll- og avgiftsdepartementet (FIN)	LVP for Kunnskapsdepartementet
Verneplan for fyr (FKD)	LVP knyttet til hjemfallseiendommer (NHD)
Verneplan for maritim infrastruktur (FKD)	Verneplan for Svalbard, Sysselemannen
Fornyings- og administrasjonsdepartementet (FAD)	LVP for Forsvaret
LVP for helsesektoren (HOD)	Verneplan for vegger og bruer, Statens vegvesen
LVP for Justis- og politidepartementet (JD)	Verneplan for kraftverk, NVE
LVP for teatrene	Verneplanen for kulturminner i jernbanen,
LVP for prestegårdene Opplysningsvesenets fond	Jernbaneverket
	Verneplan for Telenors bygninger og installasjoner

Erfaringer er kanalisert ut til de enkelte departementene og sektorene gjennom prosjektet *Statens kulturhistoriske eiendommer* (til 2008) og *Forum for landsverneplaner* (2008-11) hos Riksantikvaren, som også har utgitt en egen veileder for landsverneplaner (www.riksantikvaren.no/filestore/veileder.pdf).

World Heritage List

UNESCOs liste over verdensarven, World Heritage List, inneholder områder eller objekter som er av uerstattelig kultur- eller naturverdi i en global sammenheng.

Den internasjonale konvensjonen The World Heritage Convention ble vedtatt av UNESCO i 1972. Formålet er å gi spesiell beskyttelse til steder som på grunn av sin universelle verdi må anses som verdensarv for kommende generasjoner og hele menneskeheten.

Norge ratifiserte konvensjonen i 1977, og har i dag følgende objekter på listen:

- Urnes stavkirke (1979)
- Bryggen i Bergen (1979)
- Bergstaden Røros og sirkumferensen (1980)
- Helleristningene i Alta (1985)
- Vegaøyene (kulturlandskap) (2004)
- Geirangerfjorden (Vestnorsk fjordlandskap) (2005)
- Nærøyfjorden (Vestnorsk fjordlandskap) (2005)
- Struvemeridianen; en trianguleringskjede fra Hammerfest til Svartehavet, oppmålt 1816-52 under ledelse av G.S.W. von Struve. 4 av 34 punkter er norske (2005).

Anvisninger for reparasjon og vedlikehold av eldre bygg

Det fins to sentrale serier med anvisninger for reparasjon og vedlikehold av eldre bygg som blir løpende oppdatert:

SINTEF Byggforsk – Byggforvaltning

2 permer med løsblader som utgis av SINTEF Byggforsk. Serien er en del av Byggforsk kunnskapssystemer, og er også tilgjengelig på internett. Serien dekker temaer om arkitektur og bygningsvern, konstruksjoner, komponenter, overflater og installasjoner.

Riksantikvarens informasjon om kulturminner

Perm med løsblader som utgis av Riksantikvaren. Serien er også utlagt på internett på Riksantikvarens hjemmesider www.ra.no. Serien dekker temaer om kulturlandskap, bygninger og anlegg, gjenstander, forvaltningsrutiner, juridiske forhold m.v.

Anvisninger fins også i lærebøker, håndbøker og annen faglitteratur. Et standardverk når det gjelder eldre trehus er Drange, Aanensen og Brønnes bok *Gamle trehus. Historikk, reparasjon og vedlikehold*.

UTFORDRINGER

I Norge brukes det årlig mer enn 170 milliarder kroner til forvaltning, drift og vedlikehold av eksisterende bygninger og ca. 200 milliarder kroner til nybygging, ombygging og rehabilitering. Økende fokus på kulturvern og bærekraftig bygging har gjort det stadig mer aktuelt å satse på den eksisterende bygningsmassen framfor å rive og bygge nytt.

Noen av de viktigste utfordringene i bygningsvernet i åra framover vil være:

Holdninger	Skape forståelse for verdien av å ta vare på den eldre bygningsmassen hos myndigheter, eiere og andre involverte.
Kompetanse	Utvikle kunnskap om tradisjonelle metoder, materialer og verktøy og utdanne nødvendig fagekspertise. Et godt bygningsvern krever tverrfaglig innsats og godt samarbeid.
Økonomi	Skape økonomiske rammebetingelser som gjør det attraktivt å satse på eksisterende bygningsmasse framfor nybygging. Etablere ordninger for å stimulere til økt vedlikehold.
Brannsikring	Tilpasse eldre bygningsmasse til moderne sikkerhetskrav med seksjonering, branncelleinndeling og rømningsveger.
Universell utforming	Tilrettelegge eksisterende bygninger slik at flest mulig kan bruke dem på en likestilt måte.
Moderne installasjoner	Tilpasse moderne installasjoner uten at det går for mye ut over byggenes særpreg og planløsning.
Håndverkere	Utdanne flere håndverkere med kunnskap om eldre byggeskikker og håndverksteknikker.
Materialer	Sørge for at det blir produsert nødvendige materialer som kalk, never, tjære, tettvokst virke, takspån, takflis, linoljemaling og komposisjonsmaling.

La oss avslutte med en påminnelse fra den britiske restaureringseksperter B. M. Feilden:

We have to deal with a very important fact in all preservation work: We must admit that decay is a law of Nature and we can only slow the process down.

KILDER

1. Svein Bjørberg: *Bygningsforvaltning, et fagområde i utvikling*. Foredrag på NIF-kurs 4.1.2000.
2. Drange, Aanensen og Brønne: *Gamle trehus. Historikk, reparasjon og vedlikehold*. 5. utgave. Universitetsforlaget, Oslo 2000.
3. Björk, Kallstenius, Repper: *Så bygdde husen 1880-1980*. Stockholm 1983.
4. Knut Einar Larsen: *Bygningsvern. Litt om historie og prinsipper*. Forelesningsnotat. Inst. for arkitekturhistorie, NTH, Trondheim 1982.
5. Dag Myklebust: *Utviklingen av kulturminnevernet i Norge gjennom 1900-tallet*. Artikkel i Fortidsminneforeningens årbok 1999.
6. Tiesdell, S., Oc, T. & Heath, T. (1996) *Revitalizing Historic Urban Quarters*. Arch. Press, GB.
7. Byggforskserien – Byggforvaltning
610.010: Boligmassen i Norge – statistiske data
612.010 del I og II: Stilarter i arkitekturen – hovedtrekk og eksempler
612.011 Stilarter i arkitekturen etter 1945
612.012 Bygningsvern. Definisjoner, verneverdier og råd om bygningspleie.
8. Riksantikvarens hjemmeside www.ra.no
9. Miljøstatus i Norge www.miljostatus.no
10. Byantikvaren i Oslo www.byantikvaren.oslo.kommune.no
11. Byantikvaren i Bergen www.bergen.kommune.no/byantikvaren
12. Byantikvaren i Trondheim www.trondheim.kommune.no/byantikvaren